

— Súčasný názory na rasy a vnútroduhovú variabilitu človeka

Dokument Americké antropologické spoločnosti s komentárom prof. Ivana Bernasovského, predného slovenského antropologa a dekana Prešovskej univerzity.

S termínom rasa, v tom zmysle ako sa používal dodnes, sa stretávame už od 17. storočia u F. Berniera, ktorý je autorom prvej klasifikácie ľudských rás. Donedávna bola rasa definovaná ako skupina ľudí, ktorá obýva/obývala jednotný rozsiahly areál a ktorá sa od ostatných skupín odlišuje komplexom znakov, ktoré sú dedičné buď ako celok alebo jednotlivo. V súčasnosti sa významne rozšírili poznatky o ľudskej variabilite a prijalo sa stanovisko American Association of Physical Anthropology z roku 1996, ku ktorému sa hlásia aj európske antropologické spoločnosti. V súlade s týmto stanoviskom sa upúšťa od vyššie uvedenej definície rasa a zdôrazňuje sa, že:

Všetci v súčasnosti žijúci ľudia patria k jednému druhu *Homo sapiens* a majú spoločného predka. Hoci sú rôzne názory na to, ako a kedy rôzne ľudské skupiny divergovali alebo navzájom spľývali, aby vytvorili nové skupiny, všetky žijúce populácie vo všetkých geografických oblastiach vznikli z pôvodnej skupiny predkov približne v tom istom čase. Veľká časť biologickej variability medzi populáciami sa týka malého variačného rozpätia vo frekvenciách spoločných znakov. Ľudské populácie sú niekedy izolované, ale nikdy sa dostatočne geneticky nevzdialili, aby medzi nimi vznikli biologické bariéry, ktoré by bránili kríženiu medzi príslušníkmi rôznych populácií.

Biologické rozdiely medzi ľudskými bytosťami sú výsledkom tak genetických faktorov ako aj vplyvov prírodného a sociálneho prostredia. Vo väčšine prípadov sú tieto rozdiely vyvolané interakciou oboch typov vplyvov. Podiel vplyvu prostredia na jednej strane či dedičnosti na strane druhej na charakter určitého znaku je veľmi rozdielny.

Vo vnútri všetkých ľudských populácií existuje obrovská genetická diverzita. Čisté rasy v zmysle geneticky homogénnych populácií neexistujú v rámci ľudského druhu ani dnes a neexistujú ani doklady o tom, že by vôbec kedy v minulosti existovali.

Samozrejme existujú fyzické rozdiely medzi populáciami žijúcimi v rôznych geografických oblastiach sveta. Niektoré z nich sú silne geneticky determinované, ale iné, ako napr. veľkosť a tvar tela, sú silne ovplyvnené výživou, spôsobom života a inými faktormi prostredia. Genetické rozdiely medzi populáciami sa zvyčajne týkajú rozdielov v početnostiach všetkých dedičných znakov, vrátane tých, ktoré sú citlivé na vplyvy prostredia.

Vedci sa po stáročia snažili pochopiť štruktúru prírody tým, že klasifikovali živé tvory. Jediný žijúci druh ľudského rodu, *Homo sapiens*, sa vyvinul do veľkého množstva populácií na celom svete. Geografické vzory genetickej variability v rámci tejto širokej ponuky sú veľmi zložité a nevykazujú nijakú zreteľnú diskontinuitu. Ľudstvo nie je možné klasifikovať do ohraničených geografických kategórií s absolútnymi hranicami. Okrem toho aj zložitost ľudských dejín sťažuje možnosť stanoviť miesto určitých skupín v klasifikáciách. Z násobovanie subkategórií nemôže napraviť neprimeranosť týchto klasifikácií.

Všeobecne sú znaky používané pre charakterizovanie populácie dedičné alebo nezávislé na sebe, alebo vykazujú v každej populácii iba rôzne stupne vzájomných asociácií. V dôsledku toho sa kombinácie týchto znakov u jedincov veľmi často výrazne líšia od priemernej kombinácie v populácii. Tento poznatok je nezlúčiteľný s ideou existencie diskrétnych, oddelených rás, ktorá je založená prevažne na opisoch typických predstaviteľov.

U ľudí, práve tak ako pri iných živočíchoch, je genetická skladba každej populácie po čase predmetom modifikujúcich vplyvov rôznych faktorov. Medzi ne patrí prírodný výber, ktorý napomáha adaptácii populácie na dané prostredie, mutácie, ktoré spôsobujú zmeny genetického materiálu, kríženie, ktoré vedie ku genetickej výmene medzi lokálnymi populáciami, a náhodné zmeny frekvencií dedičných znakov medzi generáciami. Nie je známe, že by tie ľudské vlastnosti, ktoré majú univerzálnu biologickú hodnotu pre prežitie druhu, sa vyskytovali častejšie v jednej populácii ako v niektorej inej. Preto je z biologického hľadiska nezmyslom prisudzovať niektorej rase nadradenosť alebo podradenosť proti ostatným.

Ľudský druh má minulosť bohatú na migrácie, teritoriálne expanzie a ústupy. V dôsledku toho sme adaptovaní všeobecne na mnohé prostredia našej planéty, ale špeciálne na nijaké. Po mnoho tisícročí bol ľudský pokrok v každej oblasti založený na kultúre a nie na genetickom zdokonalení.

Kríženie medzi príslušníkmi rozličných ľudských skupín vedie k zmenšovaniu rozdielov medzi skupinami a hralo v dejinách ľudstva významnú úlohu. Všade tam, kde dochádzalo ku kontaktom medzi odlišnými populáciami, vždy dochádzalo aj ku kríženiam medzi nimi. Prekážky, ktoré sa stavali voči takýmto interakciám, boli vždy spoločenského či kultúrneho rázu, nikdy však neboli biologické. Globálny proces urbanizácie spojený s interkontinentálnymi migráciami povedie k zmenšovaniu rozdielov medzi všetkými populáciami.

Dedičné znaky ľudských populácií, aj pod vplyvom génového posunu, sa nachádzajú v stave zmeny. Charakteristické lokálne populácie plynulo vznikajú a zanikajú. Takéto populácie nezodpovedajú plemenám domácich zvierat, ktoré vznikli umelým výberom pôsobiacim po mnoho generácií zameraného na potreby ľudí.

Biologické dôsledky kríženia závisia iba od genetického materiálu členov páru a nie od ich rasovej klasifikácie. Preto neexistuje nijaké biologické ospravedlnenie pre obmedzovanie sobášov medzi osobami rôznych rasových klasifikácií.

Nemusí existovať súhlas medzi skupinami vytvorenými na základe biologických charakteristík a kultúrne definovanými skupinami. Na každom kontinente sú rôzne populácie, ktoré sa líšia jazykom, ekonomikou a kultúrou. Neexistuje nijaká národná, náboženská, lingvistická či kultúrna skupina alebo ekonomická trieda, ktorá by predstavovala rasu. Ovšem ľudia, ktorí hovoria rovnakým jazykom a majú spoločnú kultúru, si často vyberajú partnera z rovnakého prostredia. V dôsledku toho sa môže do určitého stupňa zvyšovať zhoda medzi distribúciou telesných znakov na jednej strane a znakov lingvistických a kultúrnych na strane druhej. Neexistuje však kauzálna väzba medzi týmito fyzickými znakmi a charakteristikami správania. Preto nie je ospravedlniteľné priradovať kultúrnym charakteristikám genetický prenos.

Fyzikálne, kultúrne a sociálne prostredie vplyva na rozdiely v správaní medzi jedincami v spoločnosti. Hoci dedičnosť ovplyvňuje variabilitu správania jednotlivcov v danej populácii, nedotýka sa to schopnosti každej takejto populácie fungovať v rámci daných spoločenských noriem. Genetická schopnosť intelektuálneho vývoja je jedným z biologických znakov nášho druhu, rozhodujúcich pre jeho prežitie. Genetické schopnosti jedincov sa líšia. Ľudia celého sveta však majú dnes rovnaký biologický potenciál pre asimiláciu akejkoľvek kultúry. Rasistické politické doktríny nemajú nijaký základ vo vedeckých poznatkoch o moderných ako aj minulých ľudských populáciách.

Toto vyhlásenie American Association of Physical Anthropologists k biologickým aspektom rasy bolo uverejnené v *American Journal of Physical Anthropology*, 101, 1996, str. 569-570. Bez výhrad sa k nemu pripojila aj Gesellschaft fuer Anthropologie a rozhodla sa nevypracovať vlastné stanovisko. Oproti pôvodnému textu je najdôležitejšou zmenou to, že sa celkom upustilo od definovania pojmu „rasa“ nakoľko skutočne neexistujú nijaké vedecké podklady, na základe ktorých by bolo možné takúto skupinu definovať. Tento termín je dôsledne nahrádzaný termínom populácia, či populácie.

K týmto biologickým dôvodom pristupuje sledovanie problémov etnogenézy jednotlivých ľudských spoločenstiev. Najvýznamnejšími smermi v klasifikácii ľudskej diverzity sú typologické klasifikácie, populacionistické klasifikácie a klasifikácie na základe variability DNA. Každá z týchto klasifikácií má svoje opodstatnenie, každá prináša nové pohľady na ľudskú variabilitu, každá má súčasne aj určité nedostatky a obmedzenia. Ani jedna z nich zatiaľ neodpovedá na všetky základné úlohy sledovania a klasifikácie variability. Typologické klasifikácie identifikujú skupiny znakov a charakteristík vyskytujúcich sa pospolu. Na druhú otázku týkajúcu sa biologických vzťahov, už nemôže dať jednoznačnú odpoveď. Ak totiž dve populácie majú spoločný určitý počet znakov, nemusí to ešte znamenať ich tesný biologický, príbuzenský vzťah. Tieto znaky sa mohli objaviť v dôsledku konvergenzie, fyziologickej plasticity a náhodnými vplyvmi. Takisto nemôžeme s istotou odpovedať na otázku, či takéto skupiny znakov nám súčasne charakterizujú aj určité jednotky, ktoré majú rovnaký pôvod a vývoj. Základ klasických rasových klasifikácií je vždy typologický. Pritom sa často zabúdalo na to, že typologické klasifikácie sú schopné vyjadriť sa len o distribúcii ľudskej variability v určitom časovom období, ale rasové klasifikácie imputovali do tohto triedenia aj aspekty fylogenetické a evolučné. Práve to zneužívali často rasisti na vnášanie svojich hodnotení a názorov.

Populacionistické klasifikácie vychádzajú z poznatkov humánnej genetiky. Tieto môžu dať jednoznačnú odpoveď na otázku, týkajúcu sa evolučných jednotiek, ale sú celkom nevhodné na identifikáciu klastrov (zhlukov) znakov a charakteristík, a sú tiež nevhodné na stanovenie vzťahov medzi taxonomickými oddielmi nášho druhu. Triedy pri tejto klasifikácii sú zvyčajne opisované pomocou génových frekvencií, ktoré však môžu byť ovplyvnené celým radom faktorov, ako sú chyby pri výbere vzorky, sobášne praktiky, populačná štruktúra vzorky a konečne aj evolučné mechanizmy.

Najnovší prístup v hodnotení ľudskej variability predstavujú metódy molekulárnej antropológie. V súčasnosti sa využívajú k týmto cieľom polymorfizmy DNA.

Ešte aj dnes populárne koncepcie rás spočívajú na vedeckých formuláciách z 19. a začiatku 20. storočia. Tieto staré rasové kategórie boli založené na povrchovo viditeľných znakoch, predovšetkým na farbe kože, forme tváre, ako aj na tvare a veľkosti hlavy a tela a kostí. Často obsahovali aj nebiologické atribúty vychádzajúce zo spoločenských rasových konštrukcií. Tieto rasové kategórie mali svoje korene v prírodovedných tradíciách 19. storočia a v ešte starších filozofických tradíciách, ktoré vychádzali z predpokladu, že nemenné viditeľné znaky umožňujú predvídať všetky ostatné znaky individua alebo populácie. Takéto názory boli často zneužívané na podporu rasistických doktrín. Staré chápanie rasy pretrváva dodnes ako spoločenské konvencie, ktoré podporujú inštitucionalizovanú diskrimináciu. Prejav rasových predsudkov môžu, ale nemusia, podkopať hmotné blaho, ale vždy spôsobujú zlé

zaobchádzanie s ľuďmi a vedú tak k psychologickému stresu a spoločenským škodám. Vedci sa preto musia snažiť chrániť výsledky svojich výskumov pred zneužitím pre rasistické účely.

V súčasnosti je veľmi dôležité zameriavať sa na prejavy xenofóbie a intolerancie aj v našich podmienkach. Ide o to, aby sa princípy obsiahnuté v našej ústave a v našich zákonoch realizovali aj v činoch a nie iba proklamatívne. Sme svedkami stále častejších útokov na cudzincov žijúcich na Slovensku a na príslušníkov rómskej populácie. Žiaľ často sme svedkami toho, že represívne zložky, ktoré by proti takémuto počínaniu mali tvrdo vystupovať, sa snažia popierať rasový motív takýchto surových útokov. Je smiešne používať také argumenty, že nemôže ísť o rasizmus, pretože Rómovia sú príslušníkmi „kaukazoidnej rasy“ a neuznávajú existencie rás vylučuje existenciu rasisticky motivovaných trestných činov. Rasizmus nemá nič spoločné s biologickými rozdielmi medzi skupinami. Je to jav sociálny, ktorého korene sú do značnej miery ekonomické. Aj dnes sú útoky proti cudzincom často zdôvodňované obavami o sociálne istoty, obavami zo straty zamestnania v dôsledku konkurencie cudzincov. Je úlohou všetkých slušných ľudí proti takýmto prejavom bojovať a odstraňovať prejavy netolerancie a xenofóbie. Tým, že odstránime termín rasa, neodstránime rasizmus.

Romano džaniben – jevend 2005

Časopis romistických studií

Vydává o. s. Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Recenzovali:
PhDr. Renata Weinerová, CSc. a Mag. Dr. phil. Dieter Halwachs

Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.